

Mindig pénteken jött. Pünkösdde lett a péntek, asztalra került a kávé és mihelyt megérkezett, szinte elfelejtettük, hogy a hivatalban ülünk. Mint a facebook-tól mentes időkben, beszélgettünk. Szakma volt, életszagú főépítész konzultációs nap. Nem gondoltuk akkor, hogy egy olyan szellemi műhelyben ülünk, amely a maga nemében páratlan országos, de talán még nemzetközi szinten is. Amikor kezdő építészként szülővárosomban kezdem dolgozni, egyetlen fórumot tartottunk komolyan szem előtt, amely nagy szakmai és köztisztelőnek örvendett: a műemlékes, majd később főépítész konzultációnak nevezett összejövetelt a „Tanácson”, illetve a későbbi városházán. Gábor 1974 óta foglalkozott részletesen Pápa műemléki városrekonstrukciójával. Kezdetben tervegyeztetéseket, munkaértekezleteket tartottak, majd az 1981-től a városvezetés által felállított Építészeti Szakértői Bizottság keretén belül ültek össze kéthetente, havonta Hortobágyi Sándor irodájában a Műszaki Osztályon: Winkler Gábor mint várostervező, Máthé Géza műemléki felügyelő, Bircher Ágnes építész. Gábor sokat említette Tóth Sándor tanácselnök-helyettes egykori koordinációs szerepét a bizottság sikeres működésében. Pápa város 1989-es Hild-érme után már nem vitathatta senki a Winkler-féle rendezési-értékvédelmi szemlélet gyakorlati eredményeit. Ezt felismerve kérte fel Kovács Zoltán polgármester 1991-ben főépítésznek, (ez a hivatás akkoriban nem számított gyakorinak önkormányzati körökben).

Pápán a szocialista városépítés üteme a pártpolitikának és a katonai repülőter jelenlétének köszönhetően elmaradt a frekvenciált megyeszékhely, a megyei nagyipari, idegenforgalmi centrumok vagy akár a Balaton part fejlesztése mellett. Emiatt az 1970-es évek városrendezési tervei szerencsére csak a rajzasztalon realizálódtak. Az Országos Műemléki Felügyelőség a '70-es évek elején Román András megbízásából Székelyné Egri Zsuzsa vezetésével felmérte a műemléki jelentőségű területtel rendelkező várososok – köztük Pápa – helyzetét. A felmérésre alapozva, „technika-központos” elveket követve döntöttek a védett területen belül teljes zárt sorú házsorok bontásáról, a településképbbe nem illő földszintes házsorok emeletesre történő átépítéséről. Tették ezt többek között azért, hogy a gépjármű forgalom közlekedési feltételeit a mérnöki előírásoknak alárendelve optimalizálják.

Több, mára drasztikusnak tűnő terv került ki akkoriban a tervező irodákból. Az első terveken például a Kossuth utca keleti térfalának épületeit együttesen bontásra ítélték és a helyükre – a veszprémi, ajkai sétálóutcákhoz hasonlóan –, lepényépületeket terveztek. Ennek maradványaként gyönyörködhetünk ma a szövetkezeti áruház tömegében az utca elbontott földszintes üzletei helyén. A késő historizmus és a szecesszió korszaka már elkezdte a pápai földszintes beépítést emeletesre változtatni, amely meggyőző lehetett az emeletes promenád koncepciójára, s miután annak a korszaknak az építészete nem képezett védendő értéket akkoriban, nem fájhatott senkinek az átépítésük vagy a lebontásuk. Ez a terv többek között eltörölte még a város több neves műemlékét is: a Kluge-féle kékfestő üzemet, a Tizes-malom épületét vagy a „Lábasházat” a Ruszek közben.

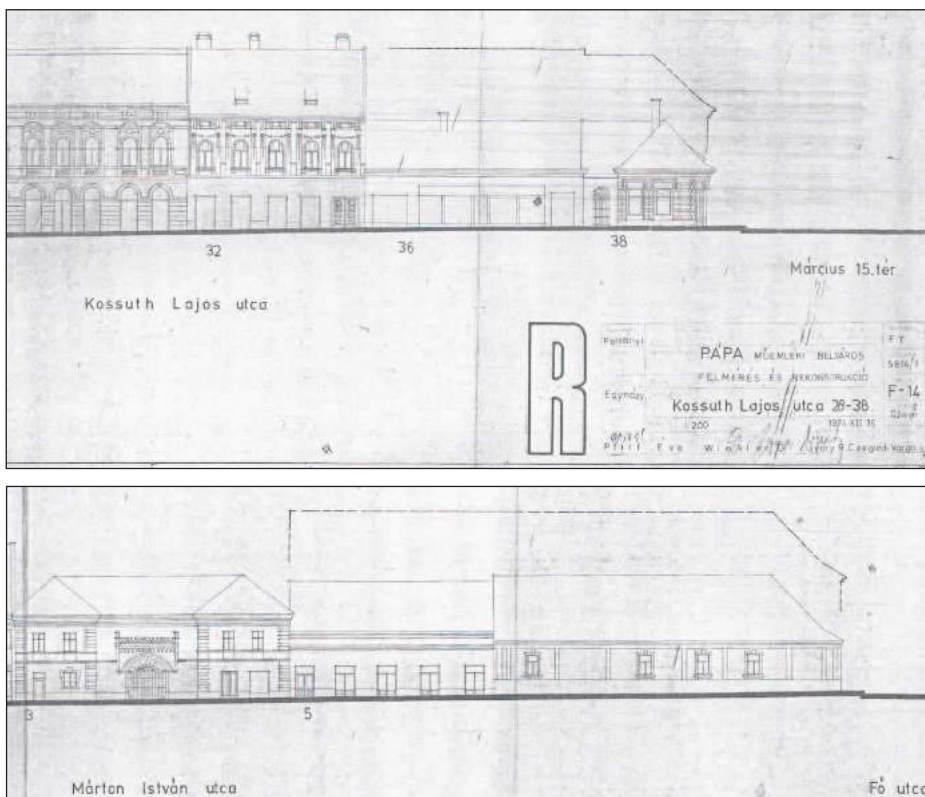
Gábor 1972-től dolgozott a Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál, várostervezőként kezdett foglalkozni Pápa műemléki városmagjának megújításával. Neve építész tervezőként ott szerepel a „Műemléki belváros felmérés és rekonstrukció” című rendezési terveken. A módszertant tekintve nehéz megítélni a terv szerepét. A győri tervező vállalat által készített rendezés a korábbiaknál egy fokkal toleránsabb volt ugyan a történelmi utcasorokat és településszerkezetet illetően, viszont továbbra is a közlekedési infrastruktúra döntött bizonyos utcák és épületek sorsáról. A tervek elsimították a történelmi városmag és az új fejlesztési területek határait. Én ennek a központilag irányított urbanista szemléletnek tudom be például, hogy a belvárost keletről, az egykori városfal, a Csáky utca nyomvonalán megkerülő út szabályozásának tervén Gábor tervezőként vett részt és olyan szabályozásokat rajzolt, amelyeket ma el sem hiszünk, hogy tőle származik (1. kép).

1. kép. Kivonat a Belváros rekonstrukciós tervlapjaiból (1974–1975) Helyszínrajz

Nem vitatható viszont, hogy ez a terv, annak is különösen a felmérési, vizsgálati munkarésze képezte az alapját annak, ahogy Gábor Pápa épületeihez és a városszerkezet-hoz viszonyult. Sokszor hivatkozott ezekre a felmérésekre, kiváltképp a vezérszint-¹ vagy pinceszint-alaprajzokra, ahol a szerkezeti összefüggések kezdtek kirajzolódni. A pincék hordoznak Pápa középkorából legtöbbet, ezért erre minden tervezéskor felhívta a figyelmet. A rekonstrukciós tervlapokon jól látható, miként kezelték a földszintes épületek helyzetét. Szinte mindegyik épületnél emeletes sziluettre tett javaslatot a terv (2–3. kép).

¹ Egy teljes városrész összefüggő fölmérése és rajza úgy, hogy annak minden pontját azonos tengerszint fölötti magasságon „vágják át” Sopron belvárosának rekonstrukciós tervét is ilyen, vezérszinti felmérésre alapozták (a szerk.).

2–3. kép. Kivonat a Belváros rekonstrukciós tervlapjaiból (1974–1975) Utcaképek tervezett ház-sziluettekkel

Ismerve viszont Gábor érzékenységét, el tudom képzelni mennyit vívódhatott az ilyen javaslatok papírra vetése előtt. Szerencsénkre – és Pápa város szerencséjére –, az idő új megközelítést hozott a műemlékvédelemben. A '60-as évek végén a VÁTI-ban kidolgozott stratégia és Sedlmayrné Beck Zsuzsa tevékenysége a védett területek újraélesztésére Sopronban, Kőszegen és Győrben példaértékűnek bizonyult. Gábor előtt ott állt a lehetőség, hogy ezzel az új szemlélettel gondolja újra a pápai belváros rekonstrukcióját.

Miután az 1974-es terv készítését nem előzte meg várostörténeti kutatás, úgy érezte ez az első, amelyet pótolni szükséges². Egy év múlva, 1975-ben már kész volt a vizsgálat és elindult egy olyan értékvédő folyamat, amely mind a napig folyamatosan zajlik.

Számomra ő volt „a” főépítész. Nem egy a sok közül! Sokáig azt hittem, hogy a főépítészetet így tanítják valahol, az természetes, hogy így kell ezt csinálni. Aztán, amikor elke-

² Winkler Gábor: Pápai éveim. Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei. Pápa műemléki belváros rekonstrukciójának tudományos kérdései. Pápa, 2007. 23.

rültem Pápáról, feltűnt, hogy bizonyos szakmai fórumokon furcsán néznek rám, amikor nagy büszkeséggel beszélni kezdek Winkler Gáborról, a pápai főépítési konzultációkról és arról hogy ez milyen eredményesen működik a városban. Sokszor beszéltem a módszerről és a szabályozásról, ami a részletes rendezési tervekben megjelent, és arról a fantasztikus konzultációs tevékenységről, ami – mint később kiderült – szinte csak Gáborra volt jellemző ebben az országban. De miről is volt szó?

A '70-es évek második felében készültek azok a vizsgálatok és várostörténeti tudományos munkák, amelyek révén a város történeti morfológiája rengeteget tisztult – ezek elkészítésében fontos szerep jutott Máthé Géának és Haris Andrea művészettörténésznek³ – Gábor módszertana alapján. Ezt a vizsgálati módszertant az MTA Építészettörténeti és Elméleti Bizottsága 1982-ben megvitatta és elfogadta. Főbb lépéseiben magába foglalta a történeti beépítés jellegének vizsgálatát, az épített környezet elemeinek egyenkénti feltérképezését és jegyzékbe foglalását. A vizsgálat határait folyamatosan kiterjesztette a műemléki jelentőségű területen túl a történelmi városfalig, valamint a városfalhoz kívülről illeszkedő területekre. Gábor egyértelműen hitt abban, hogy az értékvédelmet területi kontextusában kell kezelni, de abban is, hogy a védett épületállomány esetében nem lehet az egyes telkekre, épületekre normatív szabályok alapján előírásokat meghatározni. Ebben rejtett átütő sikere és egyúttal ez váltott ki szakmai ellenérzést az építésügy oldalán. Főépítési tevékenysége során viszont igazolódott, hogy a gyakorlati eredmények láttán a városlakókban nem merült fel kérdésként az, hogy milyen jogi eszközök vezettek az adott épület megjelenéséhez, vagy egy cégtábla kihelyezéséhez, hanem csak azt nyugtázták, hogy rendben van. Tekintélye volt, főépítészként a neve fogalommá vált. Úgy tartotta a szóbeszéd, hogy, amely terv a főépítési konzultáción „átment” arra már az építési engedély is rendben van.

A kutatásokra alapozva formálódtak a részletes rendezési tervek. Elsőként a Belváros Részletes Rendezési Terve készült el 1979 és 1981 között, amelyet Gábor a Hungaro Austro Tervező Kft. munkatársaként vizsgált felül 1992-1993-ban. Ezt követte 1993-ban az Esterházy út és környékének rendezési terve. Az 1981-es rendezési tervben az egyes épületek felmérése épületjellemzőket, történeti leírást, értékelést, a lakások, üzletek, bérlemények adatait és műszaki adatokat tartalmazott. A '92-es és '93-as tervek erősségét a rendeleten túl az értékvédelmi adatlapok jelentették. Az adatlapok a korábbi állapotfelméréseket kiegészítve fotódokumentációt és ajánlásokat is tartalmaztak, és felhívták a figyelmet az értékes és védelemre szoruló épületrészekre, a beavatkozás, vagy átalakítás megengedhető mértékére (4. kép).

A rendeletek tartalmaztak ugyan általános jellegű szabályokat, de a hangsúly a telkekre, az egyes épületekre vonatkozó egyedi előíráson volt. Természetesen Gábor települést és benne harmonikus utcaképet tervezett és ennek a folyamatnak a végén már csak a konkrét épület, adatlap állt. Ezt a bizonyos, eleinte fekete színű könyvet, később az adatlapokat szakadtta forgatta mindenki. A könyvvel, az adatlapokkal találkozott az ügyfél és sokszor

³ Haris Andrea: A települések halmazától a városig. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. I. Főszerk. Kubinyi András. Pápa, 1994. 43–74.

az építész is, mert ebben a kényelmes helyzetben nem volt kötelező nekik azzal foglalkozni, hogy az egyes épület miképpen formálódik városias egésszé. Erre volt hivatott ő, a főépítész. Sohasem mutogatott másra, magabiztosan kezelte a problémás helyzeteket. Hihetetlen empátiával közelített a konzultációk megjelentek felé, legyen az szakmabeli, vagy a legegyszerűbb város lakó (bérlő, vagy tulajdonos) aki építeni akar, vagy csak az üzlete feliratát szeretné rendezni. Nem volt sohasem erőszakos ember, és mégis meg tudott győzni mindenkit arról, hogy a konzultáción megszületett vélemény az érintett számára is előnyöket hordoz. Felelősségteljes munkát végzett, hiszen különösebb jogi támogatottságot abban az időben a főépítész nem élvezett. Egyetlen támaszaként a rendezési tervben rögzített dolgok szolgáltak. Azon viszont nem lehetett fogást találni, hiszen szerkezeti összefüggései, vizsgálati lapjai igazolni tudták véleményének megalapozottságát.

PÁPA BELVÁROS MÓDOSÍTOTT RRT			PÁPA BELVÁROS MÓDOSÍTOTT RRT		
Bástya utca		hózsám: 003	helyrajzi szám: 3671	Bástya utca	
beépítési %		legnagyobb párkánymag.	műemléki véd.	beépítési %	
jelenlegi		jelenlegi	városi műemlék	jelenlegi	
"L" beépítésű, zártosított beépítést lezáró, földszintes, magastetős épület, 5+1 tengelyes, késői, historizáló homlokzattal, jellegzetes, gazdag építészeti díszekkel (párkány, ablakkeretezések)-kapu azáltalosszerkezete alattva. Ajánlás: az épületet műemléki igényességgel kell megújítani			"L" beépítésű, jellegzetes, földszintes, magastetős épület: építészeti koraktartól -egyszerű késői historizáló-szecessziós díszek- megfosztották és idegen burkolóanyagokkal lőták al (nyers kőfalazat, durva kőművelés, etc.). Ajánlás: eredetihez közelítő formában rekonstruandó.		
29/82			28/80		
					
			HUNGARO-AUSTRO Winkler G.		

4. kép. Két épület adatlapja Winkler Gábor dokumentációjából (1993)

Önéletrajzában azt írja,⁴ hogy az 1980-as Egyesült Államokban tett tanulmányútja során ismerkedett meg a helyi védelem Amerikában sikerrel alkalmazott módszereivel. Ennek szellemében készültek el Pápa, majd Győr és Sopron védelmi jegyzékei. Hiszem, hogy tevékenységének köszönhetően a '90-es években az országosan védett műemlékek

⁴ Nyolcvankilenc jeles hetvenes, Május, Winkler Gábor építész (Szombathely, 1941. május 16.) Napút Irodalmi-kulturális folyóirat 2010/10. 52–53.

csökkenő száma mellett fordult egyre nagyobb figyelem a helyi épített értékek védelmére és bekerült az építési törvénybe a *helyi védettség* fogalma. Gábor több településen aktívan próbálkozott minél több veszélyeztetett épületet megmenteni oly módon, hogy azok műemléki listára kerüljenek,⁵ majd ennek nehézségeit látva kezdett a helyi védettség eszközeivel élni. A magyar építésügyben ugyanakkor nem vált sikeressé az általa kidolgozott módszertanon belül a telkenkénti szabályozás.

Mi itt Pápán természetesnek tartottuk, hogy a Winkler-féle alapos várostörténeti kutatás, a városszerkezeti, és építéstörténeti vizsgálat után tett javaslatok, amelyek a rendeletben szabályozóvá váltak, nem vitathatók. A rendelet mellékleteként elfogadott telkenkénti előírások meghatározták az adott telek beépítési intenzitását, a tervezhető épület párkánymagasságát és nem utolsósorban a védettség jellegét. A szabályozás hatálya alatt álló területre pedig általánosan előírásra kerültek a telekalakítási szabályok, beépítési feltételek, az anyaghasználat, az alkalmazható nyílásarányok, kémények, tetőfelépítmények. Nem gondolom azonban, hogy Pápa valami elszigetelt megközelítést és gyakorlatot alkalmazott volna. Az országban máshol is készültek hasonló metodikával szabályozási tervek:

- Győr, Mosoni-Duna – Dunakapu tér – Apáca utca – Bástyá utca – Újkapu utca által határolt terület szabályozási javaslat (1993)
- Miskolc település belvárosának részletes rendezési terve (1995)
- Pécs, Tettye Szabályozási Terve (1998)
- Pécs Belváros Szabályozási Terve (2000)
- Miskolc Történelmi Ávas Szabályozási Terve (2003).

Úgy vélem nem kell temetnünk a telkenkénti szabályozás elvét, mert az építésügyi gyakorlat igazolja, hogy a gazdag történelmi rétegződéssel bíró területek szabályozásánál a normatív szemlélet nem hozza meg a kívánt eredményt. Nemrég olvastam például Budaörs főépítésének, Mártonffy Istvánnak a szakmai programját,⁶ aki a városközpont rendezésénél szintén ezt tartja elfogadható megoldásnak. A történeti városok rendezésére kidolgozott Winkler-féle metodika ma is visszaköszön az építésügyi kódex⁷ által kötelezően készítendő megalapozó vizsgálat „*épített környezet értékei*” munkarésében, illetve az örökségvédelmi hatásvizsgálat tartalmi követelményeiben.

Mindannyian tanultunk tőle. Nagyon sokan csak Tanár Úrnak szólították. Kedvenc történeti korszakát, a 19. századi historizmust kevesen szerették tanítani, mert zavaros és kétes értékű időszaknak vélték. Ő viszont közel ezer oldalas tanulmányban elkészítette az elmúlt száz év vidéki építészeti emlékeinek összeírását és metodikáját, Sopron 19. századi építészetéről könyvet írt.⁸ 2014-es előadását idézem:

⁵ Winkler Gábor: Pápai éveim. Pápa 2007. 11. o.

⁶ <http://www.budaorsinaplo.hu/varoshaza/20131213/minden-a-tervek-szerint> (Letöltve, 2016. 03. 21.)

⁷ A településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet

⁸ Winkler Gábor: Sopron építészet a 19. században. Budapest, 1988.

„Az építészetet a folyamatosságában szeretem. A kezdetektől egészen a jövőig, számomra ez egy olyan folyamat, ami csak akkor igazán érdekes, hogyha ennek minden elemét ismerjük.

Egy olyan korról állunk szemben, amelyről még ma sem egyértelmű [...] főleg az építészeknek a véleménye. A 19. század hitt abban, hogy ami elkezdődött az folytatható, a korábbi történeti stílusok nem zárultak le, nem aknázták ki a bennük lévő lehetőségeket, amelyeket tovább lehet fejleszteni és alkalmassá tenni a 19. század merőben új igényeinek a kielégítésére. Történet, história, historizálás. Ma a 19. századot egyben a historizmus korának nevezzük. A 20. század modern építészei úgy érezték, hogy ezt a historizmust kell végképp legyőzni, hogy a modern építészet megszülethessen és elterjedhessen. Minden rosszat elmondtak erre a korszakra. Talán az egyetlen Ybl Miklós volt, akire nem mondtak rosszat. A műemlékjegyzék szereti földarabolni, dobozokba szorítani ezeket az épületeket: klasszicizmus, romantika, kora-eklektika, eklektika. De ez olyan, mint a mesebeli lányok, akit a királyfi az üvegcipővel keres, és mert nem fér bele a lábuk. Egy kicsit elől is, hátul is levágnak belőle. Ez a korszak egy összefüggő nagy korszak.”⁹

Azt gondolnánk, hogy elméleti ember volt, pedig nem a katedrán kezdte. Nagy büszkeséggel emlegette, hogy négy évig Győrben kivitelezést vezetett: „Ez az élet iskolája volt.” – mondta. A mesteremberek, az építőanyagok és az anyag ismerete nem szakította el a megvalósítás, az építés folyamatától. Megtapasztalt mindent a város rendezésétől az épülettervezésen át az utolsó szeg beütéséig.

Az általa csak „tatarozó-tervező vállalatnak” nevezett győri Tanácsi Tervezőnél kezdetű műemlék-helyreállítások tervezésébe és Pápán tágult tovább a kör a műemléki tömbök, majd az egész város tervezésével. Főépítési tevékenysége mellett nem adta fel építészeti tervezési tevékenységét sem. A református Ókollégium új, Petőfi utcai szárnyával kapcsolatban mindig lelkiismeret-furdalása volt, hogy Pauly Mihály pápai építőmester egykori bővítési tervéhez képest az általa papírra vetett emeletes beépítéssel nem követte el hibát (5–6. kép).

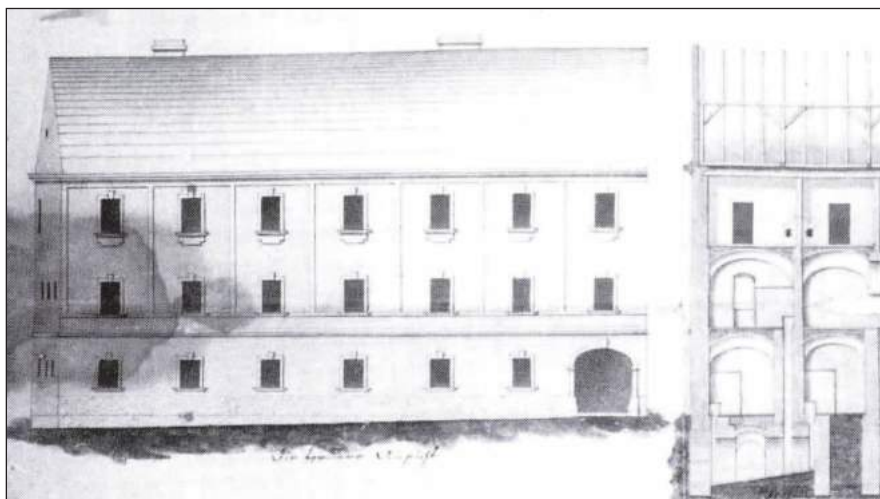
Több munkán dolgoztunk együtt. Amikor megbízást kaptam az Ókollégium Szent László utcai szárnyának tervezésére, elővettük a Haris Andrea által készített tudományos dokumentációt¹⁰ és próbáltuk megérteni az építéstörténet és vele együtt az épület, de egyben a város minden részletét. Nem nagyon számított, mit tartalmaz a rendezési terv, az épületen és annak városszerkezeti szerepén volt a hangsúly. Ekkortájt rajzolódott ki bennem, hogy ideális esetben milyen szerep hárul a tervezési munka során a főépítész személyes jelenlétére és szakmai felkészültségére. A szabályozás a mai gyakorlattól eltérően nem oldhat meg mindent, csak a kereteket kellene megrajzolnia. A befejezés és a tervezés tényleges kimenetele, eredménye pedig az ilyen műhelymunkán múlik.

⁹ Részlet a 2014. október 28-án a várpalotai Thury-várban Ybl Miklós életéről és munkásságáról tartott előadásából.

¹⁰ Haris Andrea: Egy homlokzat várostörténeti tanulságai. A pápai református Ókollégium, Műemlékvédelmi Szemle 1996/1. 111–125.

5. kép. Az Ókollégium Winkler-féle bővítése

6. kép. Pauly Mihály egykori bővítési terve (részlet)

A Zimmermann utca Március 15. téri öblében kialakult egy csendes sarok. 1997-ben Sztárai Mihály és Huszár Gál reformátoroknak kívánt a református egyház emléket állítani.¹¹ Többször viccelődünk rajta, hogy ez az emlékmű-építmény milyen pozitív hatással

¹¹ https://www.kozterkep.hu/~/11619/sztarai_mihaly_es_huszar_gal_emlekmuve_papa_mezei_laszlo_1997.html (Letöltve, 2016. 03. 21.)

bírt a bontakozó fiatal diákszerelmekre. Hosszasan skiccelgettük, hogy miképpen lehet a gályaraboknak szánt emlékművet térképző elemmé formálni, nem gondoltuk, hogy a kortársnak igazán nem mondható, kissé romantikus építménynek egyházi vonatkozású üzenete mellett ekkora sikere lesz (7. kép).

7. kép. Sztárai Mihály és Huszár Gál reformátorok emlékműve

A Fő térről szólva Gábor mindig Gerő László Páparól írott könyvére hivatkozott: „A Szabadság tér alakja Magyarországon egyedülálló, úgynevezett szélmalomkerék típusú.”¹² Magyarország egyik legszebb barokk terének rekonstrukciója hosszas elmélkedésekre és gondolkodásra teremtett alapot. A barokk tér dinamikája határozottan helytálló a Fő tér esetében, viszont a szélmalomkeréknek ellentmond mind történetisége, mind a mai városszerkezetben elfoglalt geometriája. A kutatásaiból és a Belváros rendezési tervéből kiindulva egyre inkább igazolódott, hogy a középkori városszerkezet térré formálódó utcák jellege a centrális szerep mellett nagyon is meghatározó maradt. Sokat kísérleteztünk, próbáltuk megfogni az egykori burkolatlan, sáros vásártér rendezésének koncepcióját.

Szintén péntek reggel volt. Az ember félálomban termékenyebb, főleg ha nehéz kérdések foglalkoztatják. Ilyen-olyan geometriai megoldások, gyalogos-tengelyek, kudarcba

¹² Gerő László: Pápa. Budapest, 1959. 92.

fulladt, nem megnyugtató vázlatok után szó szerint kisütött a Nap: mi lenne, ha eldobva minden előzményt egyszerűen, mint egy tortát, felszeletelnék a teret, a Nagytemplommal a súlypontjában? Éjjeli ruhában leültem a gép mellé és a teret súlypontból húzva, a hossz tengelyen választott középpontból kiindulva 20 részre osztottam. Nem tudom, ki fogta a kezemet, de ezek a megérzések hihetetlen dolgokat szülnék. Az egyik szelet éppen az egykori Hosszú utcára (ma Fő utca) fordult, a másik a sétálóutca Kapuszin felé, egyik következő a Korvin utca – Borsosgyőri kapu irányába, egy újabb a Tüzes (másik nevén Tízes) kapu felé és a hátsó pedig a kastély irányába úgy, hogy az a 9 méteres tengelyeltolódás is belefért, amit Esterházy Károly és Fellner Jakab sokféleképpen magyarázott okból a plébániatorony felé húzott meg. A Tókert – Gróf út felé egy sem, de hát miért is nézett volna, hiszen ott tó volt! A szélkerék modell inntől kezdve egyre kevésbé tűnt valószínűnek (8. kép).

8. kép A pápai Fő tér szerkezeti vázlata (Mezei László, 2009)

Alig vártam, hogy Gábor beérkezzen a Városházára. Éppen konzultációs napot tartott. Felhívtam, hogy nézze meg az átküldött szerkesztett vázlatot. Majd bementem hozzá és nem kellett magyaráznunk semmit. A dolog magáért beszélt. Gábor csak mosolygott és együtt örült velem. Boldog ember volt!¹³

¹³ Vö. Máté evangéliuma 5. fejezet 3–11. vers.